

נוער העדה האתיופית בישראל - תמונת מצב

תקציר דו"ח

שהוגש לארגון שתיל

ע"י

ד"ר ריטה סבר

אסימון - יוץ לערכה מורכבת ויצירתית

ת.ד. 82578, מבשרת ציון 90805

טל. 02-5330169; נייד 052-889-1945

sela29@bezeqint.net ; rita.sever@huji.ac.il

ב-2 ביולי 2007

מבוא וסיכום

"עד שלאריות יהיו היסטוריונים משלהם, סיפורי הצייד תמיד יפארו את הציידים"

(פתגם אפריקני. מקור: Dallmann-Jones, 2006)

באחד הימים האחרונים של שנת 2006, בשלהי חודש דצמבר, פנתה אלי מילנה יערי, מנהלת הפרוייקט "לצאת מן השוליים" בשתיל, להזמין אצלי דו"ח שיספק לפרוייקט שלה בסיס ידע מקיף ועדכני על מצבו של נוער הקהילה האתיופית בישראל, על המדיניות הממשלתית הנוגעת לו ועל תכניות קיימות שנועדו לקדם אותו.

שעה שנעניתי להזמנתה ידעתי על קיומם של הרבה פריטי מידע וידע רלבנטיים; לא מעט מהם הכרתי, וחלקם אפילו הייתי מעורבת בייצורם. אולם רק תוך כדי העבודה על הדו"ח הזה גיליתי מה עצום ורב הוא המידע הרלבנטי ועד כמה הוא מפוזר במספר גדול של מסמכים, נתונים ופרסומים, שלא לדבר על ראשיהם של אנשים רבים.

מדרך הטבע, מרבית החומרים נותנים כל אחד בפני עצמו תמונה חלקית, מנקודת מבט מסוימת, למשל רווחה או חינוך. לאחרונה גברה המודעות הציבורית לכך שדרושה הסתכלות הוליסטית. ועדת הקליטה של הכנסת, למשל, ניסתה לבנות הסתכלות כזאת ע"י כינוס ביחד של גורמים שונים כמו משרד הרווחה, משרד האוצר, מרכז ההיגוי במשרד החינוך ונציג המינהל לחינוך התיישבותי, נציגי עמותות ואחרים. פרוטוקולים של שתי ישיבות שקיימה בנושא הזה בחודש נובמבר האחרון מהווים חומר קריאה מאלף (וציטוטים משמעותיים מהם מופיעים במסמך הנוכחי).

התחושות החזקות העולות מכוונים רבים ושונים הן תחושות של צער, של דאגה ושל החמצה: "איך זה שמשקיעים כל הרבה והתוצאות הן כאלה עגומות?" במקביל יש המבקשים להדגיש את חצי הכוס המלאה (ואכן, החצי הזה קיים) ויש גם מי שטוענים שהבעיה איננה בתוצאות עצמן, אלא בעובדה שיש ציפיות (לא ראליות) לתוצאות טובות יותר...

במסמך הזה ניסיתי לשזור ביחד מידע וידע ממגוון רחב של מקורות ונקודות מבט, כך שתתקבל תמונה מקיפה של מצב הנוער האתיופי בישראל כיום, כולל הקונטקסט המשפחתי והחברתי שבו הוא חי. אין כאן יומרה לחפש איזונים בין חצי הכוס המלאה מול חצי הכוס הריקה, לא זו מטרת המסמך. האינטגרציה של נקודות המבט השונות והרבות אמורה לתת יותר עומק ותובנות הוליסטיות להבנת שרשי הבעייתיות ולחיפוש דרכים לשיפור המצב.

הדו"ח הזה פותח בהתייחסות למצבה של **העדה האתיופית** – גודלה, מגוריה, הרכבה הגילי, ההשכלה והתעסוקה, מצבה הכלכלי, ההזדקקות לשרותי הרווחה, סוגיות של טראומה ובריאות הגוף והנפש; המשפחה וההורות; היחס של החברה הישראלית אל העולים המבוגרים (ובכללם הורי התלמידים) כאל "דור המדבר", ההשלכות של היעדר שירותי תרגום ממוסדים והניכור של בני העדה מהוריהם.

בהמשך מוצגים נתונים וממצאים בתחום **החינוך**. ההישגים הלימודיים בבחינות הבגרות, במבחני המיצ"ב בחטיבות הביניים ובבתיה"ס היסודיים, ואפילו ממצאים על המצב בגיל הרך על פי דווחי הגננות והמורות. בכל אלה בולטים הפערים בין התלמידים בני העדה ובין התלמידים האחרים. וכך גם הפער הדיגיטאלי: לא רק בבעלות על מחשבים ובנגישות לאינטרנט אלא גם בהשלכות על תפיסת העתיד של הצעירים. בשוליו של תחום החינוך מצטיירת תמונה עגומה מהתפשטותה של תופעת האלכוהוליזם בקרב הנוער, ושעורי הנושרים-מהשכלה: אלה הנושרים הפורמליים והסמויים, המתגלגלים ממוסד חינוכי אחד למשנהו (שהוא בד"כ ברמה נמוכה יותר) והמוסללים – לנתיבים החוסמים את האופציות המשך לימודים על-תיכוניים; ומכאן – המעורבות עם קציני בקור סדיר ובהמשך עם המשטרה.

עוד בתחום החינוך, הדו"ח מתייחס למגננונים הסמויים בתוך המערכת שבולמים את מעורבות ההורים העולים בעולם הלימודים של ילדיהם, וממחיש את המושג "הבדלי תרבות" או "הבדלי מנטליות" בין היתר בעזרת ה"רשומון" המצטייר במפגש ביניהם לבין המורים, ואת תסכולם של שני הצדדים מהמפגש. כמו כן הוא מצביע על התוקף הלקוי של אבחונים הנערכים לבני העדה המבוגרים (לאיתור הפרעות נפשיות והפניה לאשפוז פסיכיאטרי) והצעירים (לאיתור לקויי למידה, הפרעות קשב והפניה למסגרות חינוך מיוחד); אלה אבחונים בינתרבותיים כלומר מבוססים על כלים בלתי מתואמים תרבותית ומבוצעים ע"י מאבחנים מתרבות אחרת.

לאחר הדיון בסוגיות שקשורות בחינוך הפורמאלי, עוסק הדו"ח בשתי מערכות של חינוך בלתי פורמאלי: האחת שמסגרותיה טוטאליות, אלה הפנימיות; והאחרת שמסגרותיה פתוחות הרבה יותר (תנועות הנוער) ויחד עם זאת הן בעלות פוטנציאל משמעותי לענות על צרכים של השתייכות ועשייה משמעותית. בשתי המערכות ניכרה בעבר החמצה רבה של הפוטנציאל שלהן עבור הנוער יוצא אתיופיה, אך מסתמנת לאחרונה מגמה של שינוי. בפנימיות יש בין היתר סימנים של הכרה בחשיבות המשפחה ומורשת הקהילה האתיופית; ובתנועת הצופים מתאפשר שילוב קבוצתי של נוער העדה במתכונת של שבטי "שבא" הומוגניים.

הפרק הבא של הדוח עוסק במדיניות הממשלתית הנוגעת לקהילה האתיופית בכלל ולבני הנוער שלה בפרט. יש בו התייחסות לחקיקה ולתקציבים, לצורות שונות של סיוע לתלמידים העולים – במימון, בתגבור לימודי, בהקלות ובתנאי היבחנות מיוחדים; וכן למדיניות הלשונית של משרד החינוך ויחסו להוראת העברית ולמשמעות של שימור שפת-האם של ילדי העדה.

בפרק האחרון שלו עוסק הדוח בקטגוריות שונות של **תכניות** (שהן מסתבר רבות מיני ספור ומפוזרות בלי הקף) הנוגעות לבני נוער יוצאי אתיופיה. מודלים של לימודי בגרות אינטנסיביים לנושרי-השכלה במסגרות ייחודיות, מערכות הוראה משלימות, תכניות לבני נוער בסיכון ועוברי חוק, תכניות לתמיכה בלימודים ולהעשרה, תכניות בשיתוף הורים, תכניות של רשויות אכיפת החוק, תכניות של משרד הקליטה, תכניות בתחום הרווחה, תכניות המסתמכות על מתנדבים – ועוד היד נטויה והיריעה קצרה מלהכיל. הדוח מנסה לעמוד על הסיבות לשימוש הנרחב בפרוייקטים בעבודה עם אוכלוסיות עולים ועל **דילמות** מרכזיות המלוות אותם: דילמת השיבוץ ודילמת ההתאמה התרבותית בין עובדי התכנית ומוטביה. לבסוף הוא דן בשני נסיונות שנעשו בשנים האחרונות **לאגם תחת מטריה אחת** את שפע

התכניות : "הקואליציה לקידום החינוכי של יוצאי אתיופיה" שהוקם בג'וינט, והפרוייקט הלאומי של עולי אתיופיה שנועד להיות שותפות של הממשלה ושל הסוכנות היהודית ויהדות התפוצות.

לסיום מוצעות מספר מסקנות והמלצות לאור הפערים הרב ממדיים שהתבלטו בדו"ח.

המסקנות מתייחסות בעיקר לכמה גורמים מרכזיים, שהשפעתם המערכתית המצטברת מהווה מקור כבד משקל לפערים הללו: (א) החמצת פוטנציאל ההשתייכות של בני הנוער לקהילתם מצד אחד ולחברה הרחבה מצד שני, (ב) תפיסת דור המדבר - הוותור של החברה הישראלית על העולים המבוגרים (ובהם ההורים) והקהילה, (ג) המיצוב הנמוך ואיכות תהליכי ההוראה/למידה במוסדות חינוך עתירי תלמידים יוצאי אתיופיה.

שלוש **המלצות** מרכזיות מוצעות בדו"ח, הנוגעות לשלושת הגורמים הללו וביחד הן אמורות לחולל שינוי ממעלה שנייה: (1) מחשבים ניידים לכל, ביחד עם הערכה חלופית מתוקשבת, בבתי"ס עתירי תלמידים יוצאי אתיופיה; (2) שירותי תרגום ממלכתיים למבוגרים שביניהם והוראת קרוא וכתוב באמהרית תחילה לאנאלפביתים שביניהם; (3) הפיכת תנועות הנוער לגורמי משיכה משמעותיים לנוער הקהילה האתיופית.

- המלצה מרכזית אחת מצביעה על מהלך תפנית, מבני לכאורה, שיש בו כדי לחולל שינוי בכמה משורשי הבעייתיות המערכתית בעת ובעונה אחת: צרוף של שינוי ב"חומרה" של תהליכי ההוראה/למידה (מעבר למחשבים ניידים) ושל שינוי ב"תוכנה" של התהליכים הללו: מעבר להערכה חלופית מתוקשבת.
- ההמלצה היא לצייד את כל התלמידים והמורים במוסדות חינוך עתירי תלמידים יוצאי אתיופיה במחשבים ניידים שיש בהם גם תכנות ומעבד תמלילים באמהרית, ולדאוג (תקציבית) לחיבור לאינטרנט בביה"ס ובבתים. המהלך הזה אמור להוות גזע שממנו יצמחו לפחות שני ענפים ראשיים. אחד – מינוף תהליכי ההוראה-למידה בריכוזי עולים מאתיופיה ע"י שילוב של שיטות הערכה חלופית והוראה מתוקשבת: המעבר למחשבים ניידים מחייב ממילא לספק הדרכה אינטנסיבית למורים, ובה יש לכלול גם את המעבר לשיטות הערכה חלופית (ר' למשל נספח 24) ואלה מחייבות ממילא גם הוראה חלופית – (ר' למשל בפרוייקט "בגרות 2000" - סבר 2000א). כאימפקט נוסף של מהלך כזה מצופה שתעלה היוקרה של מוסדות כאלה, ויחול שינוי גם ברמת המורים המלמדים בריכוזים כאלה, בין אם ע"י שיפור הכישרים של המורים הקיימים שם ובין אם ע"י תחלופת מורים. ענף שני – קירוב הצעירים להורים, קרוביהם המבוגרים בארץ ובחו"ל, ובראש וראשונה הוראת קרוא-וכתוב לאנאלפביתים שב"דור המדבר".
- המלצה לדאוג לשירותי תרגום ממלכתיים מצד אחד, ולצמצום האנאלפביות ע"י הוראת קרוא-וכתוב באמהרית למבוגרים.

- "הדור השני" להגירה כקטגוריה שמחייבת התייחסות. חשיבות החיבור עם המשפחה בתכניות לנוער העדה. והפוטנציאל של תנועות נוער לספק משמעות ולפתח הרגשת השתייכות – בתנאים מסויימים. והמלצה לעשות מאמץ מקיף להפוך את תנועות הנוער לגורם משיכה משמעותי לנוער הקהילה האתיופי.
- היתרונות של צוות מעורב (הכולל בני העדה ושאינם בניה) הן בתכניות התערבות והן באבחונים, והתנאים להצלחתו.
- הזהירות המתחייבת בתכניות המבוססות על עבודה עם מתנדבים.
- ולבסוף הצורך בניהול ידע (לכנס את שפע הנתונים, המידע והידע אל תוך מאגר מידע ממוחשב); ובהקפדה על כך שכל תכנית תלווה בהערכה; לעבור מתפיסה של "תכנית מטריה" אל חתירה ל"תכנית מורכבת", המחייבת גם הערכה מורכבת וגם אומץ לבטל תכניות קיימות.